Saša POLJANEC-BORIĆ[1]
Maja ŠTAMBUK[2]
Drago ČENGIĆ[3]

Nacionalna energetska infrastruktura i sigurnost: stavovi nekih relevantnih lokalnih zajednica

Pristup problemu

Društvene znanosti danas prilično jednoglasno zaključuju da je suvremeno "društveno stanje" strategijski određeno horizontom "globalizacije" i uspona "umreženog društva" (Castells, 2003.; Stiglitz, 2004.; Giddens, 2007.). Stoga ne treba čuditi da metaokvir "globalne ekonomije" predstavlja "ključ" za razumijevanje konkurentnosti (Porter, 1998.) kao jednog od temeljnih "algoritama" suvremene ekonomske doktrine (Tipurić, 1999.).

"Ključni cilj nacionalne ekonomije je proizvesti visok i stalno rastući standard života za svoje građane. … Jedini smisleni koncept konkurentnosti na nacionalnoj razini je nacionalna produktivnost… Održivi rast produktivnosti zahtijeva da ekonomija stalno sama podržava svoje poboljšanje (Porter, 1998., 6) ... Među najvažnije i najtradicionalnije uloge vlada spada stvaranje i poboljšanje uvjeta faktora, bili oni kompetentni ljudski resursi, temeljno znanstveno znanje, ekonomske informacije ili infrastruktura. Nacije stječu prednost ne toliko iz faktora koji im danas stoje na raspolaganju koliko iz prisutnosti jedinstvenih institucionalnih mehanizama koji im omogućavaju da se stalno poboljšavaju" (Porter, 1998., 626).

Iz navedenog citata jasno je da, u globalnom strategijskom ozračju, ekonomska politika može imati samo jednu "funkciju cilja" a to je: stalno rastući standard za svoje građane. Ova "funkcija cilja" može se ostvariti samo posredovanjem "produktivnosti" za koju moraju biti osigurani "faktori" u koje spada i: infrastruktura – koje nacije razvijaju sukladno svojim strateškim – razvojnim izborima. Nacionalni, pak, strateški izbori moraju se odvijati u institucionalnom okruženju spremnom na stalno usavršavanje, što podrazumijeva otvorenost institucionalnog sustava kritičkom preispitivanju, inovacijama i stalnim reformama.

Iako nema sumnje da je algoritam "konkurentnosti" racionalan ekonomski odgovor na izazove globalizacije, njegova je implementacija, ipak, složen politički, ekonomski, institucionalni i administrativni proces, koji se, na europskom kontinentu, provodi i kroz proces "europskih integracija":

"Europska integracija je reakcija na proces globalizacije i istodobno njegov najnapredniji izraz. Ona je također dokaz da globalna ekonomija nije neki bezobličan sustav sastavljen od tvrtki i tokova kapitala nego regionalizirana struktura u kojoj stare nacionalne institucije i novi nadnacionalni entiteti još uvijek igraju glavnu ulogu u organizaciji ekonomske konkurencije i povećanju ili smanjenju dobiti koju ona donosi. Iako je većina ekonomskih djelatnosti i većina poslova na svijetu nacionalne prirode, regionalne ili čak lokalne, osnovne, strategijske ekonomske aktivnosti globalno su integrirane u informacijsko doba preko elektroničkih mreža razmjene kapitala, dobara i informacija. Upravo ta globalna integracija potiče i oblikuje sadašnji proces europskog ujedinjenja koji se temelji na europskim institucijama što se tradicionalno konstituiraju za pretežno političke ciljeve." (Castells, 2003., 342)

Očito, gospodarska se aktivnost nacija koje danas postoje na europskom kontinentu odvija u poluintegriranom institucionalnom sustavu Europske unije. Pritom se, bez obzira na članstvo u Europskoj uniji, spomenuti nacionalni sustavi usklađuju/nose s globalnim konkurentskim uvjetima – asimetričnim intenzitetom.[4] Ovaj asimetrični intenzitet proizlazi kako iz činjenice da povijesna institucionalna arhitektura zapadnog i istočnog dijela kontinenta ima različitu sposobnost upravljanja/razumijevanja globalizacijskih pritisaka, tako i iz činjenice da se europske ekonomije globaliziraju na temeljima svog industrijskog naslijeđa organiziranog u multinacionalne kompanije, pa u procesu globalizacije artikuliraju svoje specifične – poslovne interese.[5] Kako je, pak, gustoća multinacionalnih kompanija veća u sržnim[6] nego u novopridošlim zemljama Unije, jasno je da adaptacijska asimetrija proizlazi iz povijesnih okolnosti u kojima su organizirana gospodarstva današnjih (integriranih) europskih nacija.

Ipak, i u takvim se društvenim uvjetima europska energetska politika kao jedna od temeljnih infrastrukturnih politika koje podupiru razvoj gospodarske konkurentnosti artikulira na način da potiče cjelovito tržište prirodnog plina i električne energije, na načelima zajedničkog interesa i međusobne solidarnosti.[7] Tako Europska unija u procesu integracije i povećanja[8] odgovara istodobno na globalizacijski konkurentski pritisak i na obavezu ugrađivanja demokratskog standarda koji je kroz "zajedničku stečevinu" sama sebi nametnula. Također, nakon potpisivanja "Atenskog memoranduma o razumijevanju"[9] postalo je izvjesno da će i druge zemlje koje podnose zahtjev za članstvo u Europskoj uniji u energetskoj politici također primijeniti načela liberalizacije i decentralizacije koji, u podkontekstu, promoviraju upravo dva spomenuta "instituta" – tržište i demokraciju – kako bi, usporedo s energetskom regulacijom, prihvatile i društvena pravila koja već postoje u Europskoj uniji.

Relevantna istraživanja pokazuju da je ovakav smjer dereguliranja energetske politike, u pojedinim europskim zemljama, otvarao različite probleme, ovisno o naslijeđenom stupnju centralizacije utemeljenom u "ustavnim temeljima" pojedinih zemalja članica (Poupeau, 2004.). Nesumnjivo je, ipak, da u zemljama potpisnicama Atenskog memoranduma koje, sve odreda, dijele naslijeđe "paradoksalno moderne" totalitarne države[10] iz razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata, načela liberalizacije i decentralizacije u vođenju energetske politike proizvode daleko dublje ekonomske, institucionalne, reformske i razvojne prijepore – nego li je to bio slučaj u sržnim zemljama Unije.

To proizlazi ne samo iz činjenice da je ustroj totalitarne države u učincima centralno dirigiranog planiranja energetske proizvodnje, grube distribucijske mreže, direktivnog instaliranja kapaciteta i ekološki upitnih rješenja daleko nadmašivao društvene troškove centraliziranih politika razvoja energetskog sektora u uvjetima demokracije, nego i zbog toga što je pod ideološkim "pritiskom" radikalne industrijalizacije (unatrag) (Rogić, 2000.) bio duboko suprotstavljen lokalnim razvojnim optimumima u svim onim situacijama u kojima su oni bili usmjereni na održavanje i/ili razvoj primarnog ili tercijarnog sektora: poljopriv-

rede i/ili usluga. Opće pravilo posttotalitarnih društvenih prilika vrijedi i za Hrvatsku, u kojoj proces liberalizacije proizvodnje i distribucije energije, osim regulatornih, institucionalnih i poslovnih karakteristika energetskog sektora iz doba Jugoslavije u velikoj mjeri, određuje i integracijski zaostatak u odnosu na zemlje Srednje Europe[11] (Granić, 2006.).

Ovo posljednje osobito je značajno ima li se na umu da liberalizacija proizvodnje i distribucije energije, osim ekonomskih, tehnoloških i razvojnih promjena u lokalnim zajednicama aktualizira i problem sigurnosti kritične energetske infrastrukture. Naime, zbog činjenice da u uvjetima liberalizacije proizvodnje i distribucije sigurnost privatiziranih energetskih proizvodnih pogona više ne može biti zajamčena samo putem javnog sektora a na teret isključivo središnje države odnosno poreznih obveznika, osobito važno postaje riješiti ne samo probleme internog osiguranja pravne/ih osoba koje se bave proizvodnjom i distribucijom energije nego i voditi računa o tome kakva je recepcija pojedinih objekata kritične energetske infrastrukture u lokalnim zajednicama. Imajući u vidu činjenicu da se iz horizonta sociološkog proučavanja modernoga društva – s puno uvjerljivih razloga govori o modernome društvu kao "društvu rizika", u kojem proizvedeni rizici ugrožavaju pojedince i ljudske skupine znatno više no vanjski rizici (Beck, 2001.; Giddens, 2007.), kao i nalaze po kojima energetska infrastruktura vrši snažan društveni pa i psihološki utjecaj na lokalno stanovništvo čije življenje u zoni tehnološke supremacije i rizika može biti prožeto osjećajem nesigurnosti, socijalne nepravde i bespomoćnosti, opravdano je istražiti lokalni razvojni i sigurnosni društveni kontekst u kojem se, u predintegracijskim uvjetima, nalazi kritična energetska infrastruktura u Hrvatskoj.

Zbog toga je opravdano prikupiti što više saznanja o prošlim i postojećim problemima/prilikama u odnosima između lokalnih zajednica i energetske kritične infrastrukture, kako bi se unaprijed amortizirali eventualni prijepori/konflikti koji se u procesu mogu pojaviti. Imajući u vidu upravo takav, sociološki, pristup problemu sigurnosti energetske kritične infrastrukture, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar[12] proveo je u razdoblju srpanj – rujan 2008. kvalitativno empirijsko istraživanje na tri lokacije u Hrvatskoj u kojima se nalaze objekti kritične energetske infrastrukture. U tom se smislu u nastavku donosi kratak opis metodologije provedenog istraživanja te interpretacija najvažnijih nalaza.

Metodologija istraživanja

Hipoteza na kojoj se temelji istraživanje pretpostavlja da energetska infrastruktura vrši snažan utjecaj na dinamiku socioekonomskog razvoja lokalnih zajednica koje ih okružuju. Sukladno navedenom, razložno je pretpostaviti da pozitivna odnosno negativna lokalna percepcija utjecaja utječe na intenzitet prihvaćanja kritične infrastrukture u lokalnoj zajednici te time povećava ili smanjuje njezinu sigurnost.

Oslanjajući se na već postojeće sociološke nalaze o zatvorenosti nacionalnog energetskog sustava prema lokalnoj zajednici (Damjanić, 2007.; Rogić, Bagić, Požar, Vedriš, 2008.) te držeći te uvide kritičnima za razumijevanje problema sigurnosti energetske infrastrukture u predintegracijskim uvjetima u Hrvatskoj, konceptualizirano je kvalitativno empirijsko istraživanje temeljeno na strukturiranim intervjuima s ukupno 18 respondenata, na tri odabrane lokacije na kojima u Hrvatskoj postoji kritična energetska infrastruktura, a to su: Plomin, Senj i Osijek.

Pritom je struktura respondenata na svakoj pojedinoj lokaciji bila, načelno, ista: po 2 respondenta iz HEP-a, 2 iz lokalne samouprave i 2 iz javnog/civilnog sektora. Ipak, u rokovima zadanim ugovorom za izradu ovog elaborata, na lokaciji Senj nije bilo ni na koji način moguće osigurati respondente/intervjue u gradskom poglavarstvu. Zbog toga je na toj lokaciji snimljeno samo 3 od planiranih 6 intervjua, tako da ovdje nije registriran sinkronijski uvid u stavove i percepcije lokalne samouprave o energetskom razvoju u zemlji ili na području senjske lokalne samouprave te je ukupni broj intervjua u istraživanju zaključen s brojem 16.[13]

Pitanja koja su istraživači koristili u intervjuima na sve tri lokacije obuhvaćala su nekoliko razina kvalitativne analize. U vezi s informacijama važnim za *status quo* analizu istraživači su pitali sugovornike:

Koliko imate godina, što ste završili i što ste radili prije ovog radnog mjesta? Što je Vaš posao, na sadašnjem radnom mjestu, u: a) energetskom postrojenju, b) u lokalnoj samoupravi, c) u javnim službama? Znate li kako je došlo do izgradnje konkretnog energetskog pogona u Vašoj blizini? Možete li ukratko opisati najveći problem koji ste u karijeri imali a koji se odnosi na suradnju: a) energetskog postrojenja u kojem radite s javnom službom (urbanizam i zdravstvo)/općinom i b) službe (urbanizam i zdravstvo)/općina u kojoj radite i energetskog postrojenja u vašoj blizini? Znate li koji su razvojni planovi energetskog postrojenja u kojem radite/u vašoj blizini i očekujete li s tim u vezi neke probleme?

U vezi intenziteta suradnje s lokalnom samoupravom respondente koji rade u energetskim postrojenjima istraživači su pitali sljedeće:

Kako često, tijekom jedne poslovne godine, komunicirate s lokalnom samoupravom i lokalnim javnim službama? Koje probleme/teme najčešće komunicirate s lokalnom samoupravom i lokalnim javnim službama i imate li za to odobren budžet i osoblje unutar svog poduzeća?

Istodobno, predstavnike lokalne samouprave istraživači su pitali:

Kako često, u toku jedne poslovne godine, komunicirate s predstavnicima energetskih postrojenja i lokalnim javnim službama? Koje probleme/teme najčešće komunicirate s lokalnom samoupravom i lokalnim javnim službama i imate li za to odobren budžet i osoblje unutar samouprave?

Predstavnicima grada/urbanističkoga zavoda postavljana su pitanja:

Kako često, u toku jedne poslovne godine, komunicirate s predstavnicima energetskih postrojenja i lokalnom samoupravom? Koje probleme/teme najčešće komunicirate s predstavnicima energetskih postrojenja i lokalnom samoupravom i imate li za to odobren budžet i osoblje unutar institucije?

Napokon, u vezi s razvojnom orijentacijom zemlje istraživače je zanimalo sljedeće:

Smatrate li da bi se boljom suradnjom s HEP-ovim postrojenjem u vašem kraju moglo otvoriti više radnih mjesta za lokalno stanovništvo i kako? Smatrate li da je zajednica u kojoj djelujete sadašnjim radom postrojenja u vašoj blizini izložena povećanim rizicima i kojim? Možete li ukratko iznijeti vaš stav o razvoju energetskog sustava u Hrvatskoj i u vašem kraju?

Svi intervjui obavljeni su od početka srpnja do polovice rujna 2008. godine, te su transkribirani i pohranjeni, sukladno Zakonu o znanosti, kao empirijski materijal u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar.

Interpretacija rezultata

Slučaj Plomin

Plomin je mjesto u istočnoj Istri, na teritoriju poznatom pod nazivom – Labinština. Cijelo ovo područje[14] dominantno je ruralan prostor; samo Labin ima status grada. Više od 80% stanovnika živi u ruralnim naseljima. Tradicionalno je, međutim, istočna Istra a posebno Labinština i rudarsko-industrijski kraj, pa se danas i ta tradicija lako može prepoznati kroz socijalno-gospodarsku strukturu aktivnog stanovništva. Tako je, u ovom ruralnom kraju, u kojem s jedne strane dominira Čepić polje koje je nekoć meliorirano ali je poljoprivredna i stočarska proizvodnja na njemu prilično smanjena a mnoge površine su neobrađene, razvijena i industrija, pa je zaposlenost u posljednjih pedesetak godina uglavnom vezana uz industriju i termoelektrane Plomin, a manje uz poljoprivredu, turizam i ugostiteljstvo.

Kako bi se dobio relevantan uvid u vezu između izgradnje Termoelektrane Plomin 1, 1969. godine, i njezina utjecaja na neke aspekte razvitka užeg područja, posegnuli smo za podacima o broju stanovnika i njegovim promjenama u proteklom razdoblju. Prosječna veličina sela u općini Kršan je 136 stanovnika (2001.). Godine 1971., dakle, neposredno nakon puštanja u pogon termoelektrane Plomin 1, prosječna veličina sela iznosila je 163 stanovnika. Činjenica je da se populacija u selima koja pripadaju današnjoj općini smanjila u razdoblju od početka rada Plomina 1 do danas (za 649 stanovnika ili 17%), što znači da izgradnja Termoelektrane nije bitno utjecala na proces demografskog pražnjenja tipičan za sva hrvatska ruralna područja u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

Ovaj zaključak ne dovodi u pitanje niti podatak da je broj stanovnika u tom razdoblju porastao u sljedećim naseljima: Kršan, Čimbarelići, Potpićan, Purgarija Čepić, Vozilići i Zagorje, jer je tridesetak godina kasnije, u općini Kršan, starosni sastav stanovništva ostao sličan drugim općinama u Istarskoj županiji (22,6% u dobi 0–19 godina, 53,2% u dobi od 20–59 godina i 23,7% starijih od 60 godina), iako je, u međuvremenu, puštena u pogon termoelektrana Plomin 2. Doda li se tome podatak da je prosječna starost ovdje viša nego u ukupnom stanovništvu Hrvatske te da je prosječna godišnja stopa prirodnog kretanja stanovništva općine Kršan, u razdoblju 1998. – 2002., iznosila –5,1‰ što demografi karakteriziraju nepovoljnim kretanjem, jasno je da Termoelektrane Plomin 1 i 2, kako u općini Kršan tako i na Labinštini[15] – nisu u ovom ruralnom kraju proizvele "lom" inače strukturno uvjetovane deruralizacije, karakteristične za razdoblje druge Jugoslavije.

Prema popisu iz 2001. godine, u populaciji općine Kršan 42% čine aktivni, 30% uzdržavani i 28% osobe s osobnim prihodom. U strukturi stanovništva prema glavnim izvorima sredstava za život, 33% imaju prihode od rada, 24% od mirovine i 35% su bez prihoda. Ostali stanovnici stječu prihode iz nekih drugih ili nepoznatih izvora. Od ukupnog broja aktivnih stanovnika općine (1061), njih 902 su zaposleni u bilo kojem obliku vlasništva (85%), 58 je samozaposlenih, ali zapošljavaju radnike (5,5%), 48 ih je samozaposlenih i ne zapošljavaju radnike (5%), 31 radi samo po ugovoru o djelu i sl. (3%). Napokon, u ovoj ruralnoj općini svega je 16 poljoprivrednika (ispod 2%). Žena u strukturi aktivnih je manje (42% od ukupno aktivnih). Udio aktivnih žena u ukupnom ženskom stanovništvu je 36%. Iz spomenutog uvida u neka obilježja lokalne zajednice proizlazi da je dijakronijska društvena razvojna bilanca sljedeća:

1. razmjerno stabilna stopa aktivnosti stanovništva;[16]
2. visok udio industrije, uključivo plominski sklop elektrana, u zapošljavanju i u prihodima kućanstava;
3. djelatnosti, poput poljoprivrede i turizma, slabije su zastupljene i kao prostor za zapošljavanje i kao izvor prihoda.

Dakle, sociološki promatrano, općina Kršan je po svojim obilježjima ruralna općina, u kojoj se živi na selu, od prihoda koji pristižu pretežito iz nepoljoprivrednih djelatnosti ali s urbanim rizicima koji proizlaze iz blizine termoelektrana. Takva socijalno-gospodarsko-ekološka slika općine Kršan očito pozitivno utječe na ponešto veću stopu aktivnosti stanovništva u toj općini, ali je pritom agrarni potencijal općine neprimjereno iskorišten i ne pridonosi porastu opće stope aktivnosti. Ovakva društvena slika nema karakteristike poželjne u procesu ruralne rekompozicije. Svakako da ovakvoj strukturi stanovništva općine Kršan pridonose Termoelektrane Plomin, ali prema analitičkom kao i terenskom uvidu, njihov prinos razvitku užeg (općina Kršan) i šireg područja (Labinština) mogao bi biti bolji i veći.

Uvidi i mišljenja predstavnika lokalne zajednice i javnog sektora o povijesti odnosa i problemima dobiveni su na nekoliko planova. Za ovu je fazu analize, koja je upućena na dijakronijsku razvojnu bilancu, bitno pratiti kako respondenti ovisno o svom položaju u lokalnoj društvenoj strukturi percipiraju odnos između lokalne društvene zajednice i plominske tehničke infrastrukture. Zbog toga ne treba čuditi da se respondenti često vraćaju na osnovnu analizu lokacije ističući da je Plomin 1 izgrađen ne bi li se u neposrednoj blizini ugljen iz Raških rudnika pretvarao u električnu energiju. Osim toga, ondje je izvor vode, koji je lokaciju u Plomin Luci učinio dodatno atraktivnom za lokaciju termoelektrane.

Prema jednom od sugovornika, tom odlukom žrtvovan je Plominski kanal, jer se nakon toga izgradila i termoelektrana Plomin 2, što je današnju općinu Kršan spriječilo da se razvija u drugim smjerovima, odnosno da razvija neke druge djelatnosti. Prema njegovim riječima, Plominski kanal nije bio zapušten, postojali su planovi za razvitak turizma na cijelom obalnom pojasu općine, dugom oko 15 km. Međutim, najavljena je gradnja Plomina 3, čime je *de facto* zapečaćena sudbina Plominskog zaljeva kad je u pitanju razvitak turizma. Uspoređujući krajolik Labinštine s krajolicima u ostalim istarskim krajevima, više sugovornika smatra da je evidentan industrijski karakter domaćeg krajolika što svakako smanjuje njegovu privlačnost. Zato su ovdje jeftinija zemljišta i kuće. Zabilježeno je i mišljenje da je Labinština uvijek bila okrenuta proizvođačkim djelatnostima i da zapravo i nema velikih prirodnih potencijala za razvitak turističke privrede. Jedan drugi sugovornik navodi da je Labinština na neki način prevarena i s jednom i s drugom termoelektranom, jer Plomin 1 sagrađen je kad se već znalo da je vađenje ugljena neisplativo, zbog niskih cijena nafte, zbog visoke koncentracije sumpora i već smanjenih zaliha.

Nitko dakako ne niječe važnost proizvodnje električne energije niti njezin smještaj u ovom prostoru. Zahtjevi lokalne samouprave (općine i županije) usmjereni su k promjeni energenta. Naime, izgradnjom plinovoda otpali su razlozi da se i dalje koristi ugljen koji je rizičniji za zdravlje ljudi i okoliša.

Na konkretnom primjeru odnosa lokalne zajednice i Termoelektrana Plomin evidentno je da lošoj ocjeni koju tim odnosima daju lokalne zajednice prethodi opća zamjerka da HEP nije stvorio prijateljsko okruženje i da je to uzrok najvećim problemima u komunikaciji. Iako se navode i neki dobri primjeri suradnje, prevladava sivo oslikavanje odnosa. Takvo ponašanje HEP-a prema lokalnoj zajednici argumentiraju njegovim monopolističkim položajem u centraliziranoj državi. Navodi se da naknadu za korištenje prostora općine HEP nije htio uplaćivati lokalnoj samoupravi, a nije postojala volja ni da se dogovore oko namjene tih sredstava. Stoga je HEP usmjeravao sredstva u svoje novoosnovano poduzeće Plomin Holding (2001. godine) smatrajući da će tako biti kvalitetnije utrošena.[17]

Doduše, i lokalno je osviještena nedovoljna ekipiranost novih općina potrebnim stručnjacima koji bi uspješno upravljali razvojnim projektima. Vjeruje

se da će se razvojem lokalne samouprave mijenjati i njihov položaj u komunikaciji s državom i poduzećima poput HEP-a, te da će i općine, i gradovi i županije moći raspolagati s više sredstava i bolje se koristiti resursima na svom području.

Svi se slažu da je danas emisija štetnih plinova i ostalih zagađenja koji se mogu pripisati Termoelektranama Plomin niska, ispod europskih standarda (koji su vrlo visoki). Uvozi se ugljen (domaći ugljenokopi su zatvoreni) s minimalnim sastojkom sumpora. Problem pepela, odnosno šljake također je tehnološki riješen. Neki od sugovornika spominju deponiju ugljena i sumnju da u šljaci nešto postoji jer inače bi se nesmetano odlagala. S druge strane, zdravstveni nadzor pokazuje da nema opasnosti za zdravlje, te da se opasne bolesti ne pojavljuju u lokalnoj populaciji češće nego u krajevima bez rizičnih postrojenja. U termoelektrani je zaposleno mnogo domaćih stanovnika. Doduše, prema mišljenju jednog od sugovornika, u termoelektrani radi najmanje stanovnika iz općine Kršan. Zaposlenici dolaze iz drugih općina.

Prepletanje problema vezanih uz zaštitu okoliša i problema kvalitetnije suradnje lokalne zajednice s HEP-om obilježilo je cijelo dosadašnje razdoblje. Nakon što su ekološki problemi manje-više na zadovoljavajući način riješeni, na vidjelo su iskrsnuli stalno tinjajući problemi odsutnosti međusobnog povjerenja i međusobnog uvažavanja, zahtjev lokalnih vlasti (općinske i županijske) da u svom dvorištu odlučuju barem ravnopravno s HEP-om, problemi financijskih odnosa HEP-a i lokalne zajednice.

Sve je veći pritisak od strane općine i županije da se bitno izmijene načela suradnje s HEP-om. Na temelju vođenih intervjua moglo bi se zaključiti da je u cijelom sklopu problema lakše rješavati ekološke nego komunikacijske probleme, pa se može pretpostaviti da je najnovije inzistiranje na plinu, kao energentu za novu termoelektranu, dio pregovaračke strategije Istarske županije. Opći je stav da općina i županija gube zato što su ovdje locirane termoelektrane i da to na neki način korisnik prostora valja nadoknaditi. Zakonska regulativa postoji, ali njezina primjena, percepcija je ispitanika, nije transparentna.

Za pretpostaviti je da brza modernizacija ostavlja traga u odnosima između gotovo sofisticirane tehničke razine "useljenog" industrijskog objekta i socijalnog kapaciteta malog lokalnog društva. Međusobna bliskost često se do kraja ne može postići, pa nepovjerenje ili oprez ostaju dugotrajnim obilježjem tog odnosa. Činjenica jest da je upravo ruralni prostor uvijek rezervni prostor urbanom i industrijskom sektoru, a da pritom periferijska socijalna zajednica uvijek mora imati razumijevanja za aktivnosti koje nije teško prikazati korisnima za opće dobro. I u Europi[18] i kod nas, zadnjih desetljeća česti su sukobi pri realizaciji ovako velikih objekata, poput Plomina 3.

Zato valja imati na umu da najava gradnje Plomina 3 može biti nova stranica suradnje u odnosima lokalne zajednice i postojeće elektrane. HEP je i službeno zatražio povećanje kapaciteta termoelektrane za 500 megavata, s pogonom na ugljen. Međutim, prema usvojenoj "Strategiji prostornog uređenja RH

od 2005. do 2015." u Hrvatskoj se uopće ne bi smjela ispitivati mogućnost gradnje termoelektrana na ugljen i nuklearnih elektrana, prema tome u ovom procesu može se očekivati dug i snažan lokalni pritisak za pregovore oko budućeg energenta. Budući da se Hrvatska suočava s manjkom električne energije, neupitna je potreba da se gradi tako velika termoelektrana. Gotovo da je neupitna, za naše sugovornike, i ideja da se ona gradi uz postojeće u Plomin Luci, jer izgrađena je infrastruktura, dalekovodi, postoje stručnjaci, mnogi su ondje zaposleni s područja Labinštine, uložena su velika sredstva, osobito u suvremenu tehnologiju kojom se primarno štiti okoliš od zagađivanja. Ipak, analiza intervjua ukazuje na razlike u ocjeni kvalitete odnosa pojedinih razina lokalne uprave i javnih sektora, s jedne strane, te HEP-a s druge. Među lokalnim sugovornicima, neki današnji odnos s HEP-om ocjenjuju lošim, neki manje dobrim, a neki relativno dobrim, ovisno o problemima koji ih najviše pogađaju, o broju problema koje rješavaju, te o iskustvima koje imaju u dosadašnjoj suradnji s HEP-om.

Zanimljivo je, ali ipak očekivano, da su odnosi lošiji s neposrednom okolicom, dakle, s općinskom samoupravom. Taj uvid dokazuje da je mala lokalna zajednica itekako svjesna svoje populacijske i gospodarske krhkosti, te stoga slabog pregovaračkog položaja u odnosu na veliki sustav nacionalne, strateške važnosti. Ona svoj odnos s HEP-om promatra i iz tog gledišta, pa svaki neriješeni problem iz tog odnosa povećava društvenu frustraciju i udaljava sugovornike od kvalitetnog rješenja. Budući da je u obostranom interesu razvijanje dobrih odnosa, nije posve jasno zašto HEP u tu suradnju ne uloži više napora. Još jedan terenski uvid može biti zanimljiv: u pravilu se rabi termin "Plomin" kad se govori o boljoj strani suživota, a "HEP" kad se govori o problemima. Najveće zamjerke HEP-u su da svoje zakonske obveze prema lokalnoj zajednici ne plaća na vrijeme (kasni se nekoliko mjeseci) zbog čega je općini otežano funkcioniranje (kasni isplata plaća, stipendije učenicima, isplate drugim korisnicima proračuna, uplate zdravstvenih obveza prema Domu zdravlja, isplate kredita podignutih da bi se izgradio vodovod prema nekim naseljima u općini). Osim toga, drže da je naknada za korištenje prostora mala i da je treba povećati do razine koju HEP plaća, primjerice, za svoju termoelektranu u Osijeku. K tomu, svako poskupljenje električne struje moralo bi se odraziti na veličinu naknade. Također, smatra se da bi HEP, slijedom svog dominantnog položaja u korištenju prostora općine, trebao preuzeti na sebe i izgradnju lokalne tehničke infrastrukture (vodovod, uređenje cesta…). Riječju, u općini nemaju ni jedne pozitivne ocjene ni za suradnju s HEP-om ni za ulogu Termoelektrana Plomin u razvitku kraja. Kako je HEP javno poduzeće, dakle, "državno", ponekad se percepcija njegovih obveza poistovjećuje s obvezama države u rješavanju problema.

Predstavnik Grada Labina manje nepovoljno ocjenjuje odnos lokalne uprave i HEP-a, s više razumijevanja "druge strane". U Labinu je zapravo i nastao "problem Plomin", jer je u vrijeme gradnje Plomina 1 postojala samo velika općina Labin. Pregovori oko naknade za korištenje zemljišta koje zauzimaju TE Plomin, osnutak i misija Plomin Holdinga od početka su obilježeni nerazumi-

jevanjem sa strane HEP-a. Iskustvo koje imaju u razgovorima s predstavnicima RWE, koji su vlasnici 50% termocentrale Plomin 2, jačaju njihovo uvjerenje da se može i drukčije dogovarati s velikim investitorom. U najavi gradnje Plomina 3, po njihovoj ocjeni, ponavlja se dobro znani predložak ponašanja HEP-a što otežava kvalitetniju i uspješniju suradnju, s manje problematičnih točaka. Očekuju da se HEP prilagodi europskim standardima kad je u pitanju komunikacija s lokalnim društvom. Velik potencijal u rješavanju ovih problema vidi se u razvitku demokracije na lokalnoj razini, osobito u uključivanju većeg broja građana u društveni i politički život zajednice. Tada će biti moguće i s većim razumijevanjem saslušati argumente druge strane. Inače, Grad Labin i okolne općine dobili su na upravljanje zemljište i poslovne prostore koji su bili u vlasništvu rudnika koje su zatim prodale ili iznajmile poduzetnicima pod povoljnim uvjetima, čime je potaknuto poduzetništvo i omogućeno lakše zapošljavanje domaćeg stanovništva. Nakon zatvaranja posljednjeg rudnika, mnogim nezaposlenima država je "otkupila staž", a pedesetak radnika se zaposlilo u TE Plomin 2.

Županijska razina problema odnosa s Termoelektranama Plomin, odnosno HEP-om, isključuje probleme dnevne komunikacije, malih komunalnih zahvata, sumnji u izvješća o stanju mjerenih (i nemjerenih) pokazatelja o stanju zraka, voda, mora, problem manjka komunikacije s HEP-om itd. Ovdje je Plomin jedan od zadataka (tj. rizičnih postrojenja) kojima se bave i koje rješavaju, možda nekad i s tek pojedinim aspektom problema (primjerice zagađenje). Na toj razini dogovara se i provodi opća politika zaštite prostora u svakom pogledu; definiraju stavovi koji će se zastupati na državnim razinama; provode u život zakoni i pravilnici, raspravljaju razvojni projekti s aspekta utjecaja na okoliš itd. Osviješten je problem nedovoljnog uključivanja stanovništva u rasprave o pojedinim razvojno važnim odlukama. Međutim, ne postoji model organiziranja i stimuliranja sudjelovanja stanovništva u javnim raspravama. U odnosu prema lokalnim zajednicama izostaje kvalitetna komunikacija sa strane Županije. Uprava je zauzeta obvezatnim procedurama, izradama planova, studijama utjecaja u okoliš i u postojećoj organizaciji nema zaduženih za spomenutu (dvostranu) komunikaciju. Od HEP-a i drugih investitora očekuje se da (sami?) stvaraju prijateljsko okruženje s lokalnom zajednicom i da to nastoje ostvariti u svakodnevnoj komunikaciji i dugoročnim planovima i projektima o kojima bi trebali redovito obavještavati lokalnu zajednicu. Od Plomin Holdinga očekuje se da ubuduće bude uspješniji u ostvarivanju lokalnih razvojnih projekata. Nezadovoljni su dosadašnjim rezultatima. Štoviše, smatra se da lokalne zajednice imaju vrlo male ovlasti kad je u pitanju nadzor ponašanja rizičnih postrojenja.[19] Jedan od kriterija prema kojemu bi valjalo kontrolirati daljnje ulaze rizičnih postrojenja na prostor županije, naročito kad se radi o proizvodnji električne energije, jest i stupanj lokalne saturiranosti. Istra zasad proizvodi više električne energije nego što treba njezinu stanovništvu i gospodarstvu, a odnedavna imaju i plinovod, koji je poželjniji energent. O brizi za ukupnu energetsku bilancu Hrvatske, smatra se, zadužena su ministarstva.

Najbolju suradnju s Termoelektranama Plomin ima lokalno zdravstvo. Već smo spomenuli da longitudinalno praćenje zdravlja lokalnog stanovništva ne pokazuje izraženiju pojavu nekih bolesti koje bi se na bilo kakav način mogle povezati s radom termoelektrana u blizini. Na tome se temelji i stav da, ako je zaštita od štetnih utjecaja dobra, ne bi trebalo biti prepreka gradnji Plomina 3. Inače, u zdravstvu Labinštine velika se pažnja posvećuje preventivnom djelovanju. Ustalila se i akcija Labin – zdrav grad. Odnosi s termoelektranama su jako dobri. One doniraju opremu, nedavno su darovali mamograf, odazovu se svim njihovim pozivima. S druge strane, većina zaposlenika termoelektrana liječi se u Labinu. I njihovi povremeni kooperanti koriste se uslugama doma zdravlja. Odnos je okarakteriziran kao prijateljski. Veliku potporu Labinštini vide i u mogućnosti zapošljavanja u termoelektranama. Veći je problem što se mladi nakon studija nerado vraćaju i mnogi ostaju u Zagrebu. Odnos s lokalnom samoupravom, osobito Gradom Labinom je vrlo prisan, pun potpore i razumijevanja.

Prema mišljenju sugovornika iz Plomin Holdinga, lokalna zajednica nije još uvijek prihvatila termoelektrane u svom dvorištu, iako je brojnim vezama spojena s njima. Spaja ih prije svega razvojni potencijal termoelektrana u različitim vidovima: zaposlenost domaćeg stanovništva, poduzetnička živost koju nužno donosi koncentracija od oko 250 radnih mjesta na malom prostoru, naknada za korištenje zemljišta, potom poboljšanje komunalnog standarda, ulaganja u uređenje mjesta, potpora školovanju stručnjaka za potrebe termocentrale itd. Sami uviđaju da se nedovoljno radilo na poboljšanju komunikacije s lokalnom samoupravom. Ideja da se Plomin Holding osnuje kao zajednička tvrtka HEP-a i (tadašnjih) općina u široj okolici, i koja bi realizirala dvadesetak razvojnih projekata, propala je jer su, prema riječima sugovornika, općine odustale. Danas Plomin Holding samostalno provodi dva razvojna projekta (projekt trajektne luke i ribogojilišta) od kojih se, među ostalim, očekuju i povoljniji odjeci u okolici. No i pored komunikacije s lokalnim vlastima, ne uspijevaju uspješnije rješavati probleme; još uvijek socijalna okolina ne pokazuje susretljivost u odnosima s HEP-om. Za sve razvojne probleme općine, ali i okolice, najprije je kriv HEP, iako se smatra da ni sama županija ne prepoznaje sve razvojne potrebe i mogućnosti toga prostora. Predviđa se otpor izgradnji Plomina 3, i to, prije svega, kroz inzistiranje na plinu kao energentu. U HEP-u smatraju da to pokazuje nerazumijevanje tehničkih karakteristika dosadašnjeg postrojenja. Izgradnja nove termoelektrane na plin znači, prema mišljenju sugovornika, poskupljenje projekta, i njezina je isplativost upitna ako proizvodnja električne energije nije kombinirana s nekom drugom proizvodnjom. Unatoč redovitoj komunikaciji ona ne postaje kvalitetnijom. Kao što smo već spomenuli, nitko nije protiv Plomina 3. Pitanje je tek kolika će biti stručna i društvena snaga lokalne zajednice (i ostalih teritorijalnih jedinica uključenih u proces) i koje će ciljeve ona postaviti i postići u pregovorima, koji nesumnjivo slijede. Godine 2007. općinskoj upravi predstavljen je plan gradnje Plomina 3, ali se rasprava usmjerila prema nekim manjim lokalnim projektima o kojima također nije bilo

suglasnosti. Ocjena je da se odnosi HEP-a i lokalne zajednice ne kreću u dobrom smjeru, da se sada (i do sada) ovaj odnos temelji isključivo na novcu koji HEP uplaćuje temeljem zakona ali i sudjelovanja s novčanim donacijama u lokalnim akcijama, proslavama, manifestacijama, u kojima se HEP niti ne spominje. S druge strane, mnogi iz neposredne okolice zaposleni su u HEP-u i žele se ondje zaposliti jer su plaće dobre, posao je siguran, domaći obrtnici obavljaju poslove za taj veliki sustav; dakle, može se reći da je nemali broj obitelji na Labinštini egzistencijalno vezan uz Termoelektrane Plomin. Nekoć velik problem zagađenja okoliša sveden je na razinu koja zadovoljava europske standarde i kontinuirano se i nezavisno kontrolira, pa život i u neposrednoj blizini ne predstavlja rizik.

Gledajući na odnose s teritorijalnim zajednicama sa strane Plomin Holdinga, odnosno HEP-a, može se zamijetiti da su odnosi bolji što je udaljenost veća. Tako se suradnja s Gradom Labinom ocjenjuje prolaznom ocjenom ali se ovim istraživanjem upozorava na "trajajuću netrpeljivost" s općinom Kršan. Također, zamjećuje se da ta općina ne predstavlja dovoljno društveno integriranu općinu, da postoje neke silnice koje priželjkuju teritorijalno-administrativni preustroj. Može se, stoga, pretpostaviti da općina Kršan nije posve zaživjela kao cjelina, već da mnoga sela žive svako za sebe, pa u tome vide dio uzroka za ovakvo stanje u međusobnoj komunikaciji.

S obzirom na to da početak gradnje i eksploatacije plominskog elektroenergetskog sklopa pada u razdoblje u kojem se nisu postavljala mnoga od pitanja koja se danas ne zaobilaze postavljati pri projektiranju ovakvih objekata, može se reći da neki problemi u odnosu s lokalnom zajednicom spadaju u "društvene troškove prošlosti". Međutim, nesumnjivo je da ovo kvalitativno istraživanje donosi uvid u čitav niz prijepora i konflikata koje stvara aktualna situacija. Razložno je stoga, temeljem navedenog zaključiti da je ono ukazalo na nekoliko ključnih "javno-javnih" manjkova u suradnji HEP-a i lokalne zajednice koji se u predintegracijskim uvjetima na početku novog investicijskog ciklusa mogu premostiti a to su:

- lokalna frustracija sporim HEP-ovim korporativnim administriranjem što proizvodi kašnjenja u plaćanju "ekološke rente";
- lokalna frustracija različitim alokacijama ekološke rente unutar istog HEP-ova sustava na različitim lokacijama (razlike Plomin – Osijek);
- lokalna frustracija apsolutnim iznosom ekološke rente;
- lokalna frustracija razvojnim smjerovima Labinštine u odnosu na ukupni teritorij županije Istarske koja smanjuje transakcijske koristi stanovništvu u orijentiranju na tercijarni sektor;
- agrarni deficit na širem području Labinštine koji destimulira lokalne faktore proizvodnje i reducira povjerenje u lokalni identitet;
- javno-javni konflikt u izboru temeljnog energenta za novi pogon u Plominu između županije kao javne uprave i HEP-a kao javnog poduzeća.

Navedeni problemi mogu se, u predintegracijskim uvjetima, riješiti samo na dva načina: a) jačanjem položaja lokalne samouprave povećao bi se njihov utjecaj ali i odgovornost za lokalni razvitak te osposobili lokalni stanovnici za upravljanje razvitkom u budućnosti i b) jačanjem sposobnosti HEP-a da, u procesu decentralizacije energetske politike, razvojne dimenzije energetskih ulaganja koordinira s razvojnim prioritetima županija i gradova/općina, ponderirajući, pritom, tehničke karakteristike svojih objekata s društvenim troškovima/koristima strateškog izbora energenata. U uvjetima liberalizacije tržišta i institucionalne decentralizacije to se čini najboljim osiguračem kritične infrastrukture na konkretnoj lokaciji: u Plominu.

Slučaj Senj

Nekoliko je glavnih obilježja lokalne zajednice (zajednica) na primorskoj podvelebitskoj padini do šezdesetih godina prošlog stoljeća. Prvo, kontinuiran i stabilan gubitak stanovništva (Turk, 2006.). U razdoblju od 1857., kada je obavljen prvi popis do 1910., broj stanovnika se povećava, blago, ali stabilno. Nakon 1910., u svim potonjim popisima, ali baš u svim, do zaključno 2001., zabilježeno je smanjivanje broja stanovnika. Posrijedi je, dakle, područje gdje je iseljavanje zadobilo položaj subkulturnog – običaja. Tomu treba dodati i ekstremno malu gustoću naseljenosti; demografska analiza ukazuje na 13,36 stanovnika po kvadratnom kilometru 1991., što je granična vrijednost za subekumenu.

Drugo, grad Senj je mali grad, s 5202 stanovnika zabilježena popisom iz godine 2001. Na drugoj strani, troškovi svladavanja fizičkih barijera u širenju grada su iznimno veliki. Raspoloživog prostora gdje bi se grad mogao širiti bez većih dodatnih troškova Senj, zapravo, nema. Stoga je prisiljen koncipirati razvitak pojedinih djelatnosti u skromnim lokacijskim shemama samo neznatno različitim od onih iz 19. stoljeća.

Treće, u neposrednom susjedstvu Senja, samo šezdesetak kilometara dalje, politički poredak u drugoj Jugoslaviji razvija Rijeku kao jedno od svojih urbano/industrijskih središta. U takvoj konkurenciji Senj jedva da može imati šanse i za sporiji lokalni razvitak. Zahvaljujući tomu, sva ona skromna demografska pričuva s gackog i ličkog te podvelebitskog područja, koja "prirodno" gravitira Senju, preusmjerila se prema Rijeci. Na toj podlozi Senj je stekao jednu vrst hibridna položaja: on je najistočnijom zajednicom pod riječkim utjecajem, ali je i najzapadnijom zajednicom onoga što je ostalo od nekadašnje, velebitskim označiteljom omeđene, civilizacije.

Sama hidroelektrana Senj trebala je biti vršnom elektranom. To znači da i nije planirana za redoviti rad nego za rad u prilikama kada je potrošnja struje ekstremna pa je potrebno osnažiti proizvodnju. Već iz te činjenice razložno je izvesti hipotezu kako izgrađivanje HE Senj nije bilo potaknuto nikakvim posebnim lokalnim prilikama ili poticajima. Kada je jednom otpočela raditi, nitko ozbiljan više nije spominjao njezinu "vršnu" svrhu. Ona je postala, kao i druge

hrvatske elektrane, jednom od nacionalnih elektrana, uključena u nacionalnu energetsku bilancu. Ipak, između godine kada je otpočela raditi, 1966., i razdoblja elektrifikacije podvelebitskih i gackih naselja do tada bez struje, 1969. – 1972., nije puno proteklo, između četiri do pet godina. Dijakronijski terenski uvidi upućuju na zaključak da je njezina prisutnost, nedvojbeno, povećala nelagodu i lokalne i kotarske vlasti što u naseljima udaljenim od strojarnice ili tunela za ispust vode u more svega koji kilometar – nema struje. Koliko je vidljivo, taj lokalni "skok" u razvitku elektroinfrastrukture na prvom je mjestu na popisu lokalnih učinaka elektrane.

Čini se da je opravdano zaključiti da danas, na jednoj strani, hidroelektrana funkcionira kao sastavnica nacionalnog sustava, na višoj funkcionalnoj razini u odnosu na lokalnu dinamiku. Na drugoj strani, suradnja se uspostavlja u ne prečestim razdobljima kada iskrsnu teškoće u funkcioniranju pa je potrebno podmiriti štete. Zato je u senjskom slučaju zasnovano ustvrditi kako su lokalna zajednica i hidroelektrana dosad funkcionirale kao dvije zbiljnosti odvojene po razinama. Spajala ih je tek činjenica što elektrana rabi dio lokalnog teritorija, no u posve zatvorenu funkcionalnu sklopu, bez specifičnih razvojnih ekstradobiti ili inicijativa korisnih lokalnoj zajednici.

U ovoj fazi razvoja problemi u odnosima s lokalnom zajednicom vezani su za činjenicu da se rad hidroelektrane odvija na vodenim tokovima uz koje je vezana i vodoopskrba za vodovod Senja, Raba i Paga, što u ljetnim mjesecima uzrokuje probleme jer je: a) protok vode smanjen b) ograničen manevarski prostor za remont postrojenja. Sugerira se da bi se rješenje tog problema moglo naći u izgradnji HE Senj 2, tj. u prokopu novog tunela kojim bi se HE odvojila od vodoopskrbe. Također, gradnja HE Senj 2 omogućila bi iskorištavanje vode koja se prirodno izgubi uslijed malog obujma akumulacije, te bi ta investicija bila isplativa. Smatra se međutim da HE Senj 2 nije HEP-ov prioritet.

U vezi mogućeg proširenja proizvodnog procesa na druge poslovne inicijative unutar grada/općine (tipa proizvodnja hrane, centri izvrsnosti, tehnološki i informatički centri) ne postoje specifični planovi, a spominje se jedino mogućnost navodnjavanja zemlje, ali i to samo na razini razgovora.

Kontakti djelatnika HE Senj i lokalne zajednice svedeni su na nužni minimum, pa se u tim razgovorima uglavnom rješavaju već nastali problemi, a ne diskutira se o razvojnim planovima ili mogućem poboljšanju suradnje. U HE ne postoji osoba zadužena za komunikaciju s lokalnom samoupravom ili lokalnim javnim službama, niti budžet za takve aktivnosti, a formalni odnosi svode se na zajedničke godišnje sastanke koji su vezani uz pitanje vodoopskrbe. Elektrana nema nikakve odnose ni komunikaciju s javnim zdravstvom na području grada.

Djelatnici HE Senj komunikaciju s lokalnom zajednicom ocjenjuju kao korektnu, ali ističu da je ona rijetka i da bi se mogla poboljšati. Najčešći kontakti nastaju kao rezultat konkretnih problema koje u tom času treba rješavati, a koji su uglavnom vezani uz određivanje termina za obavljanje remontnih radova. Djelatnici u Elektrani imaju razumijevanja i nastoje se osobnim angaž-

manom prilagoditi lokalnom stanovništvu, i uvažiti njihove potrebe vezane uz turizam i poljoprivredu. Djelatnici elektrane ističu da uviđaju i poštuju potrebe lokalnog stanovništva u smislu da im nadoknađuju štete koje prouzroče aktivnostima HE (poplavljivanje zemljišta, pražnjenje jezera) ali za to ne postoje službeni fondovi. Očito radi se o oblicima snalaženja koji nisu dio standardizirane HEP-ove korporativne kulture.

Elektrana surađuje sa školama i fakultetima u smislu mentorstava i obavljanja stručne prakse u njihovim postrojenjima. Djelatnici HE smatraju da lokalno stanovništvo u Senju dobro prihvaća postrojenje iz razloga što HE zapošljava značajni dio populacije, te je ona ujedno i centar izvrsnosti jer omogućuje zapošljavanje osobama s visokim stupnjem obrazovanja. Međutim, u zaleđu (Kosinj) ljudi su nezadovoljni jer je povremeno nužno plaviti zemljište, što zemljoradnicima odnosi usjeve. Nadalje, u Kosinju se planira proširenje akumulacije pa je zbog toga nemoguće dobiti građevinske dozvole za tu lokaciju, što dodatno zabrinjava lokalno stanovništvo.

Iz navedenog se može zaključiti da se posebnu pažnju treba posvetiti stanovnicima koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom u zoni aktivnosti HE Senj. HE Senj u tom smislu poduzima određene mjere i nastoji im nadoknaditi štetu ali, u osnovi, u komunikaciji s lokalnom zajednicom ne postoji sustavni pristup za ostvarivanje češćih i kvalitetnijih kontakata te osobito izostaje poticanje zajedničkih projekata s HE Senj.

Mogući razvoj odnosa s lokalnom zajednicom djelatnici HE vide u nekim zajedničkim projektima, ali smatraju da bi lokalna zajednica trebala inicirati takve aktivnosti. Iako lokalne zajednice pokazuju interes za boljom suradnjom, ne artikuliraju svoje specifične interese službeno i kontinuirano. Zbog toga djelatnici HE očekuju od lokalne uprave da predloži nekoliko projekata u čijoj bi realizaciji mogla sudjelovati i HE, te ih predočiti upravi. Također, u smislu bolje suradnje skloni su prihvatiti mogućnost redovitih sastanaka s članovima uprave HE, ili pozvati njezine predstavnike na sastanke gradske uprave.

Respondent iz područja javnog zdravstva ne vidi potrebu za komunikacijom i suradnjom s djelatnicima HE, te smatra da eventualno proširenje HE ne bi trebalo uzrokovati posljedice na zdravstvo. Ipak, naročito pozitivno gleda na obnovljive izvore energije (vjetrenjače) te spominje planiranu gradnju elektrane na vjetar na prostoru Vrataruše, koju djelatnici HE nisu dotaknuli u opisu razvojnih planova za ovo područje. S gradskim poglavarstvom Senja i Ličko-senjskom županijom vrlo dobro surađuje. Grad Senj pokazuje razumijevanje za Dom zdravlja, te ga financijski potpomaže u smislu nabave različite medicinske opreme. Mišljenje je respondenata iz područja javnog zdravstva da hidroelektrane ne mogu prouzročiti štetna djelovanja na zdravlje ljudi, ali podržava izgradnju obnovljivih izvora energije.

Svi respondenti se slažu da ne postoje posebne prijetnje s ekološke ili zdravstvene strane prouzročene radom HE, a njezina je sigurnost vezana uz odgovarajuće vođenje i održavanje.

Međutim, kako djelatnici HE ističu, uz hidroelektranu su vezana povremena namjerna poplavljivanja zemljišta ili pražnjenja jezera koja uzrokuju direktnu štetu lokalnom stanovništvu, a mogući rizici sežu do pucanja brane u slučaju havarije ili do nailaska velike vode što može rezultirati poplavama. Ipak, budući da su poduzete sve potrebne sigurnosne mjere u vezi rada HE, te da se ona redovito održava i stručno vodi, realnih rizika ipak nema.

Moguće proširenje na HE Senj 2 ispitivani djelatnici elektrane doživljavaju na različite načine: neki ga smatraju rješenjem problema vodoopskrbe i akumulacije, drugi ga ne smatraju prioritetnom investicijom. Ipak, iz cjeline intervjua jasno je da je problem opskrbe vodom i remonta postrojenja u doba vršnog turističkog opterećenja ključan te da će se korištenje vode za proizvodnju energije i za vodovod morati odvojiti – vrlo skoro.

Očito, komunikacija s lokalnom zajednicom odvija se na ovoj lokaciji stihijski. Premda HE pomaže lokalnom stanovništvu, ne održavaju se kontakti koji preveniraju probleme, a HE priskače u pomoć tek kada je do problema već došlo, i tek na zahtjev grada ili pojedinaca. Imajući u vidu sve navedeno, moguće je, na ovome mjestu, temeljem provedenog istraživanja, uputiti na dva nadolazeća konflikta u koje mogu prerasti postojeći prijepori u odnosu na lokalnu zajednicu a to su:

- Problem vršnog opterećenja vodovoda u vrijeme turističke sezone te tehničke nužnosti remonta postrojenja u ljetnim mjesecima. Taj se problem zasad rješava širom regionalnom nagodbom koja podrazumijeva i napetosti s otocima Pagom i Rabom. Međutim, postoji svijest o tome da će se taj problem zbog važnosti turizma za lokalnu i regionalnu ekonomiju morati riješiti strateški – odvajanjem vodovoda od energetskog postrojenja.
- Problem povremenih namjernih poplavljivanja zemljišta ili pražnjenja jezera koja uzrokuju direktnu štetu lokalnom stanovništvu, a mogući rizici sežu do pucanja brane u slučaju havarije ili do nailaska velike vode što može rezultirati poplavama.

U predintegracijskim uvjetima afirmacije zaštite privatnog vlasništva i rastuće potrebe za konkurentnošću svih dijelova nacionalne ekonomije, pri čemu je turizam na vrhu nacionalnih gospodarskih prioriteta, problemi opskrbe vodom (osobito otoka) pojačat će prioritete uređivanja odnosa kritične energetske infrastrukture i lokalnih zajednica koje ih okružuju i u slučaju HE Senj.

Slučaj Osijek

Izgradnja, razvoj i današnje funkcioniranje TE-TO Osijek usko su povezane s razvojem Osijeka, njegove (politički) integrirajuće uloge administrativnoga, gospodarskoga i kulturnoga središta Slavonije i Baranje u bivšoj Jugoslaviji i u današnjoj Hrvatskoj te sa zadovoljavanjem energetsko-toplinskih potreba lokal-

noga građanstva. Kratak pregled razvoja gospodarske strukture Osječko-baranjske županije pokazuje, gledano iz vremenske perspektive od 60-ak godina, da je u njoj još 70-ih godina prošlog stoljeća dominirala industrija, dok je zadnja dva desetljeća obilježava rast trgovačkih djelatnosti. Od ukupno 23 djelatnosti industrijske proizvodnje najviše je zastupljena prerađivačka industrija i to proizvodnja hrane i pića, te proizvodnja celuloze, papira i proizvoda od papira, a zatim slijedi proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda.[20]

Promatrano na razini bruto domaćega proizvoda u USD u tekućim cijenama za 2004. godinu, Osječko-baranjska županija zauzima središnje mjesto na ljestvici hrvatskih županija, sa 6170 USD po stanovniku županije.[21] Objektivno, taj broj ukazuje na ekonomsko zaostajanje ove županije u odnosu na prosjek zemlje, a pogotovo u odnosu na pojedine jadranske županije (Istarska, Ličko-senjska, Primorsko-goranska županija) i u odnosu na Grad Zagreb. Istine radi, na sadašnje ekonomsko zaostajanje Osječko-baranjske županije nije utjecao samo hrvatski model privatizacije (Čengić, 1995.), već i velika razaranja gospodarske, urbane i ruralne infrastrukture za Domovinskog rata (1991. – 1995.). U novim gospodarsko-političkim okolnostima – kako to pokazuju i neke novije analize – proizvodnja nove vrijednosti pomiče se k središnjoj Hrvatskoj, sjeverozapadnim i zapadnim dijelovima zemlje (Singer, Lenardić, 2008.).

Jedna je od posljedica tih ratnih zbivanja i "demografski slom" županije, pa i grada Osijeka, koji se očituje u značajnom smanjenju broja stanovnika županije i grada krajem prošloga stoljeća. Područje grada Osijeka prostire se na površini od 16.974 ha, a na tome prostoru (u 11 naselja) prema rezultatima popisa iz 2001. godine živi 114.616 stanovnika. To znači da je gotovo jedna trećina stanovnika Osječko-baranjske županije nastanjena u Osijeku kao njezinom političkom, ekonomskom i kulturnom središtu. U razdoblju od 1971. – 2001. u kretanju ukupnoga stanovništva grada Osijeka, razvidno je povećanje njegova stanovništva do 1991. te bitno smanjenje u razdoblju 1991. – 2001. godine[22] (usp. Državni zavod za statistiku RH, Popis stanovništva 2001. godine).

Prema raspoloživoj energetskoj snazi TE-TO ulazi u red manjih HEP-ovih termoelektrana, a svoj rad temelji na kombinaciji loživog ulja i prirodnoga plina (usp. HEP – Godišnje izvješće za 2006., Zagreb). Prema Bogdanovoj analizi (Bogdan, 2000.), TE-TO Osijek razvijala se fazno, od 1976. do 1985. godine, isporučujući ne samo električnu energiju već i tehnološku paru (industriji) i ogrjevnu toplinu (građanima). Riječju, TE-TO Osijek ulazi u red tzv. ko-generacijskih termoelektrana i već sada ima, ovisno koji se njezin dio uzima u razmatranje, od 22 do 31 godine starosti (za definiciju malih i mikro ko-generacija v. Protić, 2002.). Bez obzira na tekuća tehnološka poboljšanja unutar TE-TO Osijek, koja su usvojena tijekom zadnjega desetljeća, postoje jasne naznake da je ona trenutačno (temeljem sadašnje energetske i tehničko-tehnološke infrastrukture) u posljednjoj trećini životnoga ciklusa. Sadašnja gospodarska i populacijska struktura Osječko-baranjske županije, koje su doživjele značajne promjene i sažimanja u zadnjih 15-ak godina, omogućila je da se i s postojećim

potencijalima potrebe lokalne zajednice za energijom zadovoljavaju na relativno kvalitetan način. No, to ne znači da će tako biti i u srednjoročnoj budućnosti.

Temeljem ovog istraživanja moguće je, u nastavku, skicirati međusobne odnose između TE-TO Osijek i lokalne političke i društvene strukture. Pri tome se polazi od terenskog uvida da se u odgovorima respondenata zrcali iskustvo međusobnih odnosa u zadnjih 15–20 godina, tako da se kroz njihova razmišljanja oslikava i dijakronijska bilanca djelovanja TE-TO u Osijeku i u cijeloj Osječko-baranjskoj županiji.

Svi se respondenti zalažu za što veću energetsku neovisnost naše zemlje. Ona se smatra važnom odrednicom budućega razvoja elektro-energetskoga sustava. Po logici stvari, predstavnici TE-TO Osijek snažnije izražavaju ovaj stav. Respondenti drže da je sigurnost rada TE-TO Osijek neupitna, dobrim dijelom jer je to pogon koji radi na plin, pa su moguća zagađenja (zbog dobroga rukovođenja istim) svedena na minimum, a dijelom i zato što se njome naprosto – dobro rukovodi i upravlja. Ipak, kad je riječ o zaštiti okoliša, opći je stav da tu treba više komunikacije između svih relevantnih sudionika, od predstavnika Grada, HEP-a do predstavnika lokalnoga civilnoga društva.

Nadalje, čini se da se ovdje razvoj HEP-a, pa tako i TE-TO, kako u prošlosti tako i budućnosti, događa bez dublje i sveobuhvatne suradnje s lokalnom zajednicom, osim kad je riječ o službenim gradskim i upravnim strukturama. Dijelom je to zato što je HEP do sada sva svoja ulaganja provodio prema vlastitom planu, najčešće odobrenom iz središta političke moći u zemlji. Istodobno, i zato što lokalna zajednica i nije bila ovlaštena za značajnije autonomne inicijative u pogledu pokretanja lokalnih projekata proizvodnje električne i slične energije, osim kad je riječ o identifikaciji prostornih planova i lokacija za buduće energetske objekte.

Kad je riječ o budućem razvoju energetskoga sustava, sugovornici drže da prije svega treba koristiti čiste i obnovljive izvore energije, ali ako njih nema u izobilju, da se treba hrabro okrenuti i nuklearnoj energiji. Taj uočljivi tehnološki optimizam olakšava njezin izbor za jednu od mogućih 'energija budućnosti'. Ukratko, svi "predstavnici struktura" danas su zagovornici nuklearne energije kao jednoga od mogućih rješenja hrvatskih problema u opskrbi strujom u idućih 10–15 godina. Taj stav ne zastupaju jedino tako čvrsto predstavnik lokalne četvrti i lokalne, nevladine "udruge zelenih".

Posve je druga priča kad je riječ o lokaciji moguće nuklearne elektrane: nitko se o njoj nije želio izjasniti. Izbor lokacije prepušta se 'stručnjacima', 'upravi HEP-a' ili nekim drugim sudionicima promišljanja elektroenergetske budućnosti zemlje. U javnosti promaknutoj ideji da će se buduća hrvatska nuklearka graditi blizu Dalja ipak se protivi jedan dio građana, i to ona manjina koja izražava svoje stavove putem interneta.[23] U toj općenito (idiličnoj) slici postoji ipak jedno 'ali'. Predstavnici HEP-ova sustava izražavaju žaljenje što Grad nema jasniju energetsku politiku, posebno ured koji bi se bavio samo razvojem i zadovoljavanjem energetskih potreba na području Grada i šire regije. Odgovori su-

geriraju zaključak da lokalna uprava nije ni politički motivirana ni kadrovski dovoljno ekipirana da bi vodila artikuliranu 'nezavisnu energetsku politiku'.

Ta zapažanja ukazuju na dublje probleme, naime na nesposobnost uprava gradova ove veličine da samostalno, bez obzira na institucionalne okolnosti koje im ne idu na ruku, definiraju energetsku politiku – nezavisno od sadašnjega ustroja i poslovnih ciljeva HEP-a.

Naši sugovornici identificiraju skorašnji manjak proizvodnje u odnosu na potrebe područja Osijeka, ali i zatvorenost nacionalnog elektrosustava prema lokalnoj zajednici. No, kad je riječ o mogućim institucionalno vlasničkim promjenama te budućim ulaganjima, zanimljivi su i ovi nalazi: a) nitko od kontaktiranih sudionika ne dovodi u pitanje sadašnji vlasničko-organizacijski model proizvodnje i distribucije električne energije; b) respondenti smatraju da će uprava HEP-a vrlo brzo odlučiti o smještaju buduće TE Slavonija (pri čemu se preferira Osijek kao logična lokacija te buduće TE), smatrajući poželjnim da i ona za glavni energent ima plin. To znači da osječka "službena javnost" implicite ili eksplicite prihvaća sadašnji HEP kao jedinoga ozbiljnoga proizvođača i distributera električne struje na području grada Osijeka. Sukladno tome, ali i s osloncem na neka iskustva s privatizacijom u Mađarskoj i nekim drugim zemljama, smatra se da privatizacija ne može riješiti temeljne sadašnje probleme Hrvatske u postizanju što veće energetske neovisnosti.

Spomenuti su stavovi s jedne strane ekološki obzirni, a s druge privatizacijski konzervativni. Zbog toga je važno upozoriti da su, prema nekim izvorima, ključni ljudi HEP-a, iako načelno otvoreni prema svim novim vrstama energije, ipak skloni promociji teze da se stvaranje "kompetitivne elektroprivrede" može ostvariti samo uz "kompetitivne energetske izvore, a to su hidroelektrane, nuklearne elektrane i elektrane na ugljen" (vidi intervju I. Mravaka *Nacionalu*, br. 662, 22. srpnja 2008.). Kako plin ne ulazi, po ovoj percepciji "kompetitivnosti", u ekonomične energente, za pretpostaviti je da će se pojaviti političke i ekološke napetosti u ovome dijelu Slavonije, bude li TE Slavonija radila na neko drugo gorivo osim plina.

Gradovi poput Osijeka smatraju se (od strane predstavnika TE-TO Osijek) gotovo "prirodnim staništima" ko-generativnih energetskih postrojenja, što implicira jednu logičnu i ekspanzivniju liniju ulaganja upravo u taj tip postrojenja u većim hrvatskim gradovima. Tim više što je i ovdje potrebna značajna modernizacija postrojenja i distributivnih energetskih sustava. Iako predstavnici energetskoga sektora tvrde da su zahvalni Gradu jer ima razumijevanja za njihove razvojne planove, stječe se dojam da su oni istodobno navikli da Grad Osijek nedovoljno snažno artikulira svoje posebne energetske potrebe i energetske planove. Nisu sretni zbog toga, barem ne na razini javnoga stava. Iz nekih izjava predstavnika TE-TO Osijek razvidna je kritika takva ponašanja Grada i želja za njegovom aktivnijom ulogom u planiranju budućih energetskih objekata. Ta je kritika rukovođena prije svega idejom veće štednje energije i idejom nove politike u zbrinjavanju smeća kao energetskoga *inputa*.

Temeljni uvid koji proizlazi iz ovog istraživanja sugerira da su međusobni odnosi TE-TO i njezine okoline određeni socijalnim inovacijama što ih je proizvela povijest izgradnje TE-TO Osijek, kad je izgradnja njezinih prvih plinsko-turbinskih agregata 1976. godine označila i svojevrsnu inovaciju u pogledu energenta koji ih je pokretao: radilo se o plinu a ne o ugljenu. S druge strane, kasniju je pozitivnu socijalnu afirmaciju ovaj objekt kritične energetske infrastrukture doživio u Domovinskom ratu kad je djelovao kao strateški agent opskrbe strujom i toplinom.

Zbog toga je važno ozbiljno shvatiti da respondenti učestalo naglašavaju potrebu modernizacije određenih dijelova postrojenja i tehničko-tehnološke rekonstrukcije pojedinih dijelova opreme i distributivnoga sustava. Dio zahtjeva za tehničko-tehnološkom modernizacijom proizlazi iz nove zakonske regulative, koju Hrvatska usvaja bilo zbog zaštite okoliša bilo zbog prihvaćanja pravne stečevine EU-a. Međutim, samo onaj dio tehničko-tehnoloških inovacija koji utječe na način potrošnje krajnjega korisnika usluga TE-TO Osijek ima određeni odjek u javnosti. Primjerice, HEP-ovi projekti uvođenja individualnoga mjerenja potrošnje topline po stanu, omogućeni novim tehničkim rješenjima (pojava elektronskih razdjelnika po ogrjevnim tijelima), koja se horizontalno šire uzduž HEP-ova sustava, dobro su prihvaćeni od strane individualnih potrošača. No, dok je ta inovacija već prihvaćena od strane pojedinačnih korisnika, mnogo ju je teže realizirati u institucijama ili industrijskim pogonima. Kad je riječ o lokalnome interesu, analiza intervjua sugerira sljedeće: lokalna društvena i politička struktura zainteresirana je za žurnu modernizaciju postrojenja, porast proizvodnje i stabilnost u opskrbi električnom i toplinskom energijom; za – gledano na široki krug potrošača – ekonomski prihvatljive cijene električne i toplinske energije; za što veću individualizaciju načina potrošnje električne i toplinske energije; za korištenje ekološki prihvatljivih goriva – prije svega plina i drugih tzv. "obnovljivih izvora energije".

Sva se ta pitanja smatraju pitanjima strateškog karaktera. U tom se smislu konflikti na ovoj lokaciji mogu pojaviti ako lokalni akteri uoče:

- manjak strateškog energetskog planiranja na prostoru Osijeka;
- podinvestiranje i modernizacijski deficit u planiranju energetskog postrojenja u odnosu na druge hrvatske regije;
- odabir energenta koji donosi promjene u odnosu na dosad korišteni.

Zaključak

Iako je utjecaj kritične energetske infrastrukture u ovom istraživanju promatran u tri različita tipa lokalne zajednice: ruralnoj (općina Kršan), malom gradu – Senju i Osijeku kao urbanom regionalnom središtu, ipak je, sukladno osnovnoj hipotezi istraživanja po kojoj: "pozitivna odnosno negativna lokalna percepcija

utjecaja utječe na intenzitet prihvaćanja kritične infrastrukture u lokalnoj zajednici te time povećava ili smanjuje njenu sigurnost", moguće ponuditi zaključke koji sažimaju bitne nalaze karakteristične za sve tri lokacije.

Prije svega, analizirani intervjui nedvosmisleno pokazuju da je deficit komunikacije između lokalne samouprave i uprave konkretnog elektro-energetskog objekta, karakteristično obilježje odnosa koji bi, i u postojećim zakonskim uvjetima, mogao biti bolji. Naime, imajući u vidu postojeća zakonska rješenja po kojima je "institut" naknade za korištenje prostora obaveza elektroenergetskog sustava, bilo bi razložno i s jedne i s druge strane očekivati veću inicijativu u oba smjera. S obzirom na to da svi analizirani intervjui, kod svih tipova ispitanika, ukazuju na manjak takvih inicijativa, razložno je zaključiti da se radi prije svega o sociokulturnom a ne institucionalnom pitanju koje je povezano s problemima sociokulturnog kapitala i koje se može razriješiti samo uz primjeren poticaj. Zbog toga je poboljšanje komunikacije s lokalnim samoupravama/vodstvima konkretnih energetskih objekata nužno povjeriti "facilitatorima" koji će razumijevajući s jedne strane tehničke a s druge strane lokalne razvojne prioritete, nalaziti put do optimiziranih rješenja. Izvjesno je da će se oni morati pojaviti na obje strane sustava, želi li se u približavanju uspjeti.

Drugo, istraživanje nedvosmisleno pokazuje da je svijest o problemima u odnosima to veći, što je lokalna zajednica u kojoj se objekt nalazi manja. Očito je, naime, da se u općini Kršan na čijem se teritoriju nalazi TE Plomin i u kojoj se treba graditi Plomin 3, evidentira gotovo dvostruko veći broj prijepora u odnosu na objekt kritične energetske infrastrukture nego u, primjerice, Osijeku. To znači, da je odnos elektroenergetskog objekta prema ruralnom prostoru i ruralnim lokalnim zajednicama daleko osjetljivije pitanje negoli odnos elektroenergetskog objekta prema urbanoj lokalnoj zajednici u kojoj ko-generacijski toplinski efekt koji omogućava grijanje i toplu vodu u kućanstvima nadoknađuje problem tehničke "intruzije" u lokalni teritorij. Ova spoznaja o "kompenzacijskom učinku" elektroenergetskog objekta u gradu otvara pitanje razvoja "održivih kompenzacijskih paketa" za ruralne općine u Hrvatskoj. Rezultati ovog istraživanja sugeriraju da bi "ruralni kompenzacijski paketi" u postojećoj lokalnoj artikulaciji interesa bili prihvaćeni kad bi išli u pravcu poboljšanja kvalitete javnih usluga u ruralnim zajednicama. Međutim, subekumenski karakter ruralnog teritorija u Hrvatskoj, uzrokovan dugotrajnim, sistemski uvjetovanim, demografskim pražnjenjem, u prvi plan ističe potrebu revitalizacije tih krajeva razvojnim projektima koji će se, osim na unapređenju poljoprivredne proizvodnje, temeljiti i na razvitku drugih djelatnosti koje će generirati njihovo naseljavanje privlačenjem u prvom redu mladog stanovništva. U ovakvom kontekstu pitanje održive poljoprivredne proizvodnje oslonjene na potencijale lokalnih elektroenergetskih sustava jest razvojno pitanje koje zaslužuje daljnji istraživački i operativni interes u Hrvatskoj.

Treće, istraživanje pokazuje da je pitanje izbora "energenta" pitanje svih pitanja u odnosima između objekta kritične infrastrukture i lokalnih zajednica.

Naime, svi respondenti koji ne pripadaju HEP-ovu sustavu snažno podupiru korištenje ekološki prihvatljivih goriva – prije svega plina i/ili "obnovljivih izvora energije". Ova činjenica sugerira zaključak da bi šira istraživanja na temu izbora energenata u Hrvatskoj valjalo provesti na reprezentativnom uzorku kako bi se dobili uvjerljivi podaci o stavu javnosti prema energetskoj politici zemlje u budućnosti. Zasad je, na temelju uvida prikupljenih ovim istraživanjem, očito da "ugljen" kao energent pripada u opciju koju podržavaju jedino respondenti iz sustava HEP-a.

Četvrto, provedeno istraživanje uvjerljivo pokazuje da na sve tri ispitivane lokacije neki od problema koji se pojavljuju u odnosu lokalne zajednice i kritične energetske infrastrukture, prelaze lokalne okvire jer otvaraju pitanja odgovornosti za regionalni razvoj. Pritom se uvjerljivo pokazuje da je na lokaciji Plomin to pitanje izbora energenta, na lokaciji Senj pitanje opskrbe pitkom vodom, dok je na lokaciji Osijek to pitanje strateškog odabira lokacije i tehničko-tehnološke modernizacije naslijeđene energetske infrastrukture. Ovaj uvid sugerira zaključak da navedeni problemi traže i jasne poslovne odluke za njihovo rješavanje, prije negoli se počnu artikulirati u – političkom obliku.

Napokon, važno je reći da ovaj zaključak ne bi bio potpun kad ne bi sadržavao i uvid karakterističan za sve ispitivane lokalne zajednice koji govori o ključnim lokalnim zaprekama za bolju suradnju u budućnosti, a one se kriju u nekoliko važnih dimenzija.

Prvo, tu je nesposobnost lokalnih uprava i samouprave da promijeni način gledanja na energetski sektor: on se i dalje promatra kao "stvar HEP-a i države", a ne kao područje od međusobne suradnje i međusobnih obveza spram energetske i ekološke budućnosti. Drugo, istraživanje jasno upućuje na zaključak da je na promatranim lokacijama na djelu slaba kadrovska opremljenost ureda koji bi se trebali baviti lokalnim energetskim razvojem i zaštitom okoliša – što se može neposredno povezati s neučinkovitim i nekreativnim korištenjem tzv. ekološke rente. Treće, način artikulacije lokalnih interesa upućuje na zaključak o slabostima civilnog društva, koje još uvijek ne može odlučnije definirati alternative službenim pogledima na poželjne i/ili ekonomične energente skorašnje budućnosti. Ovi uvidi pozivaju na širu društvenu akciju koja mora ići u pravcu pravnog i procesnog jačanja instituta javne rasprave. Zbog toga je nužno što prije pojačati pravni okvir, stručne i organizacijske uvjete u kojima se provode javne rasprave kao – implementacijske mehanizme putem kojih se institucionalno prihvaćaju rezultati javne rasprave. Jasno je pritom da će ovakav pristup problemu lokalnog razvoja presudno ovisiti o razvojnoj orijentaciji nacionalnih političkih elita i sposobnosti akademske zajednice u Hrvatskoj da se u većoj mjeri otvori prema problemima lokalnog, regionalnog i nacionalnog razvoja. Izvjesno je, međutim, da će integracijski pritisak ubrzano proizvoditi gibanja koja će postojeći sustav tjerati na promjene. Vrijeme je, stoga, da se promjene počnu predviđati i planirati u skladu s uvidima koje u ovo područje tehničkog i društvenog razvoja donosi i sociologija.

Bilješke

---

[1] Dr. sc. Saša Poljanec-Borić, znanstvena suradnica, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

[2] Prof. dr. sc. Maja Štambuk, znanstvena savjetnica, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

[3] Prof. dr. sc. Drago Čengić, znanstveni savjetnik, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

[4] Usporedi: "Integracija tržišta kapitala i uspostavljanje jedinstvene valute traži homogenizaciju makroekonomskih uvjeta u različitim europskim ekonomijama, uključujući i fiskalne mjere. Proračuni još uvijek mogu varirati ovisno o nacionalnoj politici, ali samo ako daju prednost nekim proračunskim stavkama, poštujući ograničenja što ih nameće fiskalna razboritost. Nadalje, usklađivanje europskih ekonomskih sustava prema postojećim makroekonomskim parametrima samo je jedan korak prema usklađivanju s međunarodnim standardima, barem s obzirom na zemlje članice OEDC-a. Doista, osnovne odredbe utvrđene Ugovorom iz Maastrichta, precizirane dublinskim Paktom o stabilnosti i rastu u prosincu 1996., odraz su standardnih mjerila što ih postavlja Međunarodni monetarni fond diljem svijeta: nizak proračunski deficit (manje od 3% BDP-a); relativno nizak javni dug (ne više od 60% BDP-a); niska inflacija; niske dugoročne kamatne stope; i stabilan valutni tečaj" (Castells, 2003., 343).

[5] Usporedi: "Usklađivanje europskih ekonomskih sustava ne može se razdvojiti od usklađivanja globalnih makroekonomskih parametara i o tome se mora stalno voditi računa, a ako je potrebno, uvjete će nametati skupina bogatih zemalja G-7 na svojim godišnjim sastancima ili Međunarodni monetarni fond na globalnoj razini" (Castells, 2003., 343).

[6] U ovom se tekstu "sržnim zemljama Unije" smatra 15 zemalja koje su formirale EU 1. studenog 1993. godine.

[7] U samoj srži Zajedničke stečevine (*Acquis communautaire*) na kojoj se temelji proces Europskih integracija nalaze se regulacije o jedinstvenom tržištu. Regulacije koje se odnose na energiju uklopljene su u različita relevantna poglavlja stečevine i to ponajprije u: Energiju, Okoliš, Tržišno natjecanje i ostalo.

[8] Integracija i povećanje jesu dva simultana ali supstancijalno različita procesa: "Integracija" je strukturni proces međusobnog usklađivanja i odvija se i u sržnim i u novopridošlim zemljama Unije, dok je "povećanje" politički proces širenja "jurisdikcije" i odvija se isključivo u ne-sržnim zemljama Unije.

[9] Atenski memorandum o razumijevanju skraćeno je ime za dokument pod nazivom *Memorandum o dogovoru o Regionalnom energetskom tržištu u jugoistočnoj Europi i njegovom uključivanju u interno energetsko tržište Europske zajednice*. Na temelju tog Memoranduma 25. listopada 2005. godine u Ateni je potpisan Ugovor o Energetskoj zajednici između EU-a s jedne strane te Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Rumunjske, Srbije i Privremene uprave UN-a na Kosovu s ciljem uspostave cjelovitog tržišta prirodnog plina i električne energije. U ovo tržište poslije bi se moglo uključiti i druge energetske proizvode i prijenosnike kao što je tekući prirodni plin, benzin, vodik ili druge temeljne mrežne infrastrukture. Ugovor je sklopljen na razdoblje od 10 godina.

[10] Usporedi: Rogić, 2000.

[11] Integracijski pomak označava politički raspored pristupanja Europskoj uniji koji institucionalno nije povezan niti s jednim od dva dosadašnja kruga povećanja Europske unije: prvom iz 2004. kad se Unija, u jednom koraku, povećala za 10 država (3 baltičke, 5 srednjoeuropskih i 2 otočke mediteranske), i drugom iz 2007. kad su u Europsku uniju ušle Bugarska i Rumunjska.

[12] Empirijsko istraživanje prema nacrtu istraživanja i pod vodstvom dr. S. Poljanec-Borić proveli su: dr. Maja Štambuk na lokaciji Plomin/Labinština; dr. Drago Čengić na lokaciji Osijek; dr. Saša Poljanec-Borić i mr. Ivo Turk na lokaciji Senj. U obradi transkripata sudjelovala je, pored navedenih istraživača, i dr. Tihana Brkljačić – svi iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

[13] Na lokaciji Osijek napravljen je jedan intervju više od planiranog.

[14] Za ovaj odjeljak dijelom je korištena studija: Poljanec-Borić, S. i sur. (2006.), *Socioekonomski razvoj i pretpostavka doprinosa HEP-a gospodarskom razvoju lokalnih zajednica Labinštine. Ekspertiza iz područja javno-javne suradnje*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

[15] Na Labinštini, najveći prirodni pad u ovom razdoblju zabilježen je u općinama Sv. Nedelja i Raša (–10,9 i –9,0‰) (Pokos, Živić, 2006., str. 411 i 407).

[16] Ovaj je podatak važan u perspektivi spoznaje po kojoj je u većini hrvatskih županija stopa aktivnosti stanovništva niža od 40%. Usporedi: Živić, Pokos, 2005.

[17] Temelj za ovakvu odluku bila je pretpostavka da će se u roku od 15 godina akumulacijom sredstava koji se isplaćuju kao naknada za korištenje prostora, doći do značajne svote novca za investiranje u poduzetništvo, infrastrukturu i razvoj lokalne zajednice. Stoga je HEP predložio lokalnim zajednicama osnivanje holdinga koji bi prema tržišnom poslovnom modelu razvio dvadesetak razvojnih projekata od čega je pet infrastrukturnih (vodovod u općinama, društveni dom), 12 poduzetničkih (proizvodnja ukrasnog bilja, trajektno pristanište, Čepić polje i sl.) te jedan projekt čiji je status tada bio nedefiniran a odnosio se na industrijsku zonu. Ti projekti trebali su poslužiti kao zamašnjak razvoja: privući privatni kapital i kreditna sredstva, implementaciju novih tehnologija, stvaranje novih poslovnih i organizacijskih struktura, te konačno pridonijeti povećanju zaposlenosti, što je najvažniji cilj gospodarske revitalizacije ovog gospodarski, uglavnom, relativno slabo dinamičnog kraja.

[18] Otpor i protest zaoštrava se na tri glavne razine: a) zaštita krajolika (njegova bogatstva u raznolikosti), b) zaštita prirodnog okoliša i c) zaštita životnog okvira lokalnog stanovništva koja podrazumijeva očuvanje morfološke strukture naselja, graditeljskog lokalnog rukopisa, ali prije svega lokalnih razvojnih resursa, lokalnih znanja i vještina (Jollivet, 1997., 93).

[19] Najveći zagađivač u županiji je jedan kamenolom i u tijeku je dugotrajni plan smanjenja zagađivanja zraka koje nastaje vađenjem kamena. I o ovakvoj vrsti problema, smatra se, lokalnoj zajednici valja podastrijeti terminski plan rješavanja problema koji će ona lako pratiti.

[20] Usporedi: http://www.obz.hr/hr/, rujan 2008.; i HGK, Županijska komora Osijek, 2007.

[21] Usporedi: http://www.obz.hr/hr/, rujan 2008.

[22] Usporedi: DZS RH, Popis stanovništva 2001.

[23] Usporedi: www.osijek-online.com/mps (18. rujna 2008.)

Literatura i izvori

Antunović, T. (2002.), TE-TO Osijek: 26 godina u elektroenergetskom sustavu Hrvatske i toplinskom sustavu Osijeka, HEP – Osijek, *EGE*, br. 1.

Beck, U. (2001.), *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

Bogdan, Ž. (2000.), *Proračun cijena toplinske i električne energije u kogeneracijskom postrojenju*, Zagreb, Centar za transfer tehnologije (http://powerlab.fsb.hr/lifecrochp/pdf/R31.pdf, 20. rujna 2008.).

Castells, M. (2003.), *Kraj tisućljeća,* Zagreb, Golden marketing.

Čengić, D. (1995.), *Manageri i privatizacija*, Zagreb, Alinea.

Damjanić, Z. (2007.), Lokalni potencijal civilnog društva u izgradnji terminala za ukapni prirodni plin, *Socijalna ekologija*, Vol. 16, br. 4, str. 321-349.

DZS RH, *Popis stanovništva 2001.*

Gero, M. (2008.), Renewable Energy from Garbage?, Zagreb, *News&Views*, *Magazine of the American Chamber of Commerce in Croatia*, str. 14-17.

Giddens, A. (2007.), *Sociologija*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.

Golub, B., Krištofić, B., Čengić, D. (1997.), *Znanstvene i privredne elite*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Granić, G. (2006.), Što se ostvarilo, a što su novi izazovi u energetskoj strategiji Hrvatske, izlaganje na skupu: 15. forum – *Dan energije u Hrvatskoj: Energetske perspektive do 2050*, Zagreb, 24. 11. 2006.

HGK (2007.), *Energetika*, Hrvatska gospodarska komora, Sektor za industriju, listopad.

Jollivet, M. (ur.) (1997.), *Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays europeens*, Paris, L'Harmattan.

Jurić, Ž., Slipac, G. (2002.), Analiza energetskog sektora sa stajališta emisije stakleničkih plinova, *Energija*, Vol. 51, br. 1, str. 23-29.

Landau, S. (2008.), Cities and counties undertake the obligation to save energy in public buildings, Zagreb, *News&Views*, *Magazine of the American Chamber of Commerce in Croatia*, str. 24-25.

McCurdy, J., Gero, M. (2008.), World in Crisis: Climate and Energy, Zagreb, *News &Views*, *Magazine of the American Chamber of Commerce in Croatia*, str. 4-7.

Pokos, N. i Živić, D. (2006.), Suvremena demografska slika Istre, u: Manin, M., Dobrovšak, Lj., Črpić, G. i Blagoni, R. (ur.), *Identitet Istre – Ishodišta i perspektive,* Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 393-417.

Poljanec-Borić, S. i sur. (2006.), *Socioekonomski razvoj i pretpostavka doprinosa HEP-a gospodarskom razvoju lokalnih zajednica Labinštine. Ekspertiza iz područja javno-javne suradnje*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Poljanec-Borić, S. (2008.), *Energetska sigurnost kritičnih infrastruktura i lokalne zajednice u Hrvatskoj. Prijedlog projekta dijakronijske analize utjecaja kritične energetske infrastrukture na društveni razvoj lokalnih zajednica*, Zagreb, Institut Pilar, radni materijal.

Porter, M. E. (1998.), *The Competitive Advantage of Nations*, New York, The Free Press.

Poupeau, F. M. (2004.), *The regulatory State facing local powers. Decentralisation and liberalisation in energy and telecommunications in France*, radni materijal, veljača.

Protić, R. (2002.), Učinkovitost malih i mikro kogeneracija, *Energija*, Vol. 51, br. 1, str. 39-50.

Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Rogić, I., Bagić, D., Požar, M., Vedriš, M. (2008.), *Urbani izazovi. Infrastruktura kao razvojni izazov u većim hrvatskim gradovima*, Zagreb, Siemens d.d.

Singer, S., Lenardić, M. (ur.) (2008.), *Regionalni indeks konkurentnosti Hrvatske 2007.*, Nacionalno vijeće za konkurentnost, Zagreb, UNDP.

Stiglitz, J. E. (2004.), *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Zagreb, Algoritam.

Tatalović, S. (ur.) (2008.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura*, Zagreb, Centar za sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti.

Tipurić, D. (ur.) (1999.), *Konkurentska sposobnost poduzeća*, Zagreb, Sinergija.

Turk, I. (2006.), Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva podvelebitskog primorja, 1971.–2001., u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo, zbornik radova*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, str. 499-515.

Uran, V. (2002.), Projekcija razvoja energetskoga sektora u svijetu i Hrvatskoj do 2020. godine, *Energija*, Vol. 51, br. 1, str. 3-8.

Višković, A. (ur.) (2005.), *Elektroenergetika zemalja Europske unije u devedesetima. Uloga države u eri privatizacije*, Zagreb, Kigen d.o.o.

Živić, D., Pokos, N. (2005.), Odabrani socio-demografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija, *Revija za sociologiju*, 36 (3-4), str. 207-224.

http://www.obz.hr/hr/ (rujan 2008.)

http://www.osijek-online.com/mps (18. rujna 2008.)